

98448088-9	07/2026	מקור ראשון - שבת	עמוד 24	1/2	26.57x31.7
מאגנס - הוצאת ספרי - 25910					

כיכר החטופים :

כיכר החטופים

היחלצותן של הקהילות היהודיות לטובת נפגעי הפרעות במזרח אירופה במאה ה־17, הביאה להגברת שיתוף הפעולה בין יוצאי ספרד ואשכנז והניחה את היסודות לפעילות יהודית בינלאומית / **חננאל מאק**

“יצאה פתאום חמת ה’ על כל ארץ פולין. אשר לחרב לחרב ואשר לרעב לרעב ואשר לשבי לשבי”. כך מתאר ש”י עגנון בקובץ “קורות בתינו” את התלקחות הפרעות הקרויות גזירות ת”ח (1649–1648). עיקרו של הסיפור הוא מעשה בילד יהודי שנשבה בידי ה”קררים” – כנופיות וגדודים של ציירי אדם וסוחרי עבדים, טטרים ומוסלמים אחרים. הללו הרבו לפשוט על חבלים נרחבים של ממלכת פולין-ליטא המאוחדת ושל אוקראינה שבדרום רוסיה במאות הט”ז והי”ז, לכרו רבים מתושביהם היהודים והנוצרים ומכרום לעבדות. פרעות ת”ח (ת”ח) העצימו מאוד את התופעה והעלו לאלפים ולרבבות את מספר הנמכרים בשוקי העבדים של איסטנבול, חצי האי קרים וריכוזי מוסלמים אחרים בדרום אירופה ובחופי הים התיכון. אותו ילד יהודי נפרד בדרך נס בידי בן משפחתו, אבל רבים אחרים לא זכו לשוב אל ארצם, וחלקם נטמעו בין נוכרים או בין יהודים בארצות פזורים.

מצוקת השבי הייתה אחת מתוך שלל בעיות קשות מנשוא שניצבו בפני הקהילות היהודיות בפולין בתקופת הפרעות ולאחריהן. כעשרים שנה של תוהו ובוהו וחושך על פני תהום עברו על יהודי מזרח אירופה, עד תום המלחמות וראשית השבת השקט על כנו.

הרקע ההיסטורי והחברתי לפרוץ המאורעות, וכן התפתחות המלחמה והפרעות, מתוארים היטב ובהרף עינה בפרקים הראשונים של הספר שלפנינו. כעשר שנים לפני ההתלקחות הגדולה, צבא הקוזקים בראש שות בוגדן חמלניצקי מרד באדוניו, ממשלת פולין-ליטא, ששלטה אז גם בחלקים גדולים של אוקראינה. אליהם הצטרפו המוני איכרים, רובם אוקראינים, למאבק שהפך למלחמת שחרור מְעֻלָּה של האציר לה הפיאודלית הפולנית, שאחזה בשטחים נרחבים במזרח פולין ובמערב אוקראינה ובתושביהם. יהודים רבים היו מעורבים בפועל באחיזה זו, ושנאת ישראל רבתית העתיקה, שחברה אל האיבה החברתית-מהד פכנית, הזינו את גלי הפרעות ביהודים. עד מהרה הצטרפו גם תושבי הערים אל הפורעים והרוצחים, ויהודי הארץ היו למשיסה בכל מקום.

הכוחות הפועלים בשטח כרתו ביניהם בריתות מתחלפות, ואחת מאלה הייתה בריתו של חמלניצקי עם מנהיגי הטטרים שפשטו עתה ביתר שאת על הארץ המוכה והצליחו להעלות בחכתם יהודים רבים. דרכי פולין ואוקראינה האבלות מלאו פליטים הנסים על נפשם, מתדפקים על שערי הערים הבצורות, נידחים ומופקרים לגורלם. עוד לפני ששקעו המאורעות זמנית, ומקצת הפליטים החלו לשוב לבתיהם – אלה מהם ששרדו ונמצאו ראויים למגורי אדם – החלו קהילות יהודיות לסייע בידי הגולים והנדרפים. רבים מפליטי פולין ואוקראינה נסו צפונה לעבר ליטא, שסבלה פחות ממחוזות הדרום ושאלה לא הגיעו הטטרים וסוחרי העבדים. יהודי ליטא נחלצו לעזרה, והקהילות קלטו לתוכן נודדים רבים חסרי כול. הדבר העמיס על יהודים אלה עול כלכלי כבד וגרם לצפיפות רבה בשכונות

מגוריהם, ואף הביא להגברת שנאת היהודים מצד הנוצרים שהתנגדו למציאות ההולכת ונוצרת. תהליך השיקום היה קשה ונפתל, גם בשל בעיות חברתיות והלכתיות שנוצרו בימים הרעים, ובראשן שאלות מעמדם של מומרים בכפייה, עגונות, שביות שנאנסו או שנאלצו להתמסר “כרצון” לפושעים, יתומים שזהותם לא נודעה וכדומה. ואף על פי כן, מפעל ההצלה בראשות ועד ארבע הארצות של יהודי פולין וראשי הקהילות, נחל הצלחה מהירה יחסית. ואולם עד מהרה פרץ גל הפרעות השני. חמלניצקי ניתק את קשריו עם הטטרים, הכיר בצאר הררי סי אלכסיי כאדונו, ובשנת 1655 פלש הצבא הרוסי לליטא ופגע קשות ביהודים המקומיים ובפליטי הגל הראשון שנותרו שם. באותה שנה פלש צבא שוודיה אל מרכז פולין ואל מערבה, וגם כאן היו היהודים לטרף ולמשיסה. אל כל אלה חברו מגפה קשה שפשטה בכל אירופה, וכן פעילותם של שודדים ושאר פושעים. המעמסה כְּבֵדָה למעלה מכוחם של יהודי פולין-ליטא והקהילות ששרדו.

הג’וב האיטלקי

בעקבות הסקירה המפורטת של המאורעות עצמם מציג מחבר הספר שלפנינו – פרופ’ אדם טלר מאוניברסיטת בראון ברוך-אייילנד – שלוש שאלות. הראשונה: כיצד הגיבה החברה היהודית בפולין-ליטא לסבלם של הנדרפים והנמלטים. השנייה: מה היה טיב היחסים בין הקהילות ששיתפו פעולה בסיוע לפליטים, ובייחוד לשבויים ולנמכרים לעיבדות. והשאלה השלישית: כיצד אופיו של משבר הפליטים במאה השבע-עשרה יכול לתרום להבנתנו את סוגיות הפליטות בכללה באותם ימים ובדורות הבאים ועד ימינו אנו. חידושו העיקרי של הספר הוא עיסוקו הנרחב בשאלה השנייה.

שוק העבדים הגדול והאכזרי שבו נמכרו רוב שבויי חרב הטטרים – נוצרים ויהודים – התקיים באיסטנבול. מטבע הדברים היו יהודי האימפריה העות’מנית, ובייחוד יהודי הבריה איסטנבול, ראי שוני הנחלצים למפעל פדיון הנשבים תמורת בצע כסף. יהדות איסטנבול התנסתה בפעילות לפדיון השבויים ובעומס הכלכלי הכרוך בכך עוד לפני פרוץ המאורעות. פשיטות הטטרים ומוסלמים אחריים על גלילות אוקראינה ופולין-ליטא היו תופעה רווחת כבר עשרות שנים קודם לכן, ובראשית המאה הי”ז הטילה הקהילה מיסים פנימיים שיוחדו לצורך זה. אבל החל בקיץ של שנת ת”ח, 1648, היקף השבויים המוצעים למכירה אילץ להרחיב את מעגל הפעילות והתרומות ולשתף בו קהילות רבות נוספות ברחבי האימפריה העות’מנית, שרוב חבריהן היו צאצאי המגורשים מספרד כ־150 שנה קודם לכן. פרנסי איסטנבול פנו בבקשה לעזרה גם אל קהילות בליטא ובמערב פולין שלא ניווקו או שניזוקו מעט בגל הפרעות.

במקביל הלך והתרחב סחר השבויים שהובל מערבה, בייחוד לאיטליה ולאי מלטה, וכן כאלה שנפלו קורבן לשודדי הים – רובם מוסלמים וחי

לקם אבירים נוצרים שבסיסהם במלטה – שפעלו במרכז הים התיכון, במערבו ולחופיו. יהודי איטליה ובראשם קהילת ונציה ומנהיגיה עסקו בעיקר בפדיון שבויים אלה. ואולם הלחץ הכלכלי הכבד שנוצר בעקבות פרעות פולין-ליטא ואוקראינה על קהילות איסטנבול וסביבותיה, אילץ את פרנסי קהילת איסטנבול לפנות בעצמם גם אל יהודי ארצות הבלקן, ונציה וערים נוספות באיטליה וכן אל יהודי המערב והצפון – קהילות אשכנז.

עיון במקורות שבירינו מעלה על נס את חלקם הניכר של יהודי איטליה במערך התמיכות בפליטי הפרעות והשבי – הן אלה שנותרו במקומות מוצאם, הן אותם שנסו על נפשם והתפזרו ברחבי מזרח אירופה ואף בצפונה ובמרכזה, הן הנמכרים לעבדות בארצות הים התיכון עקב מאורעות הרמים של שנות ת”ח (ת”ח) וגם בשל השוד הימי ה”שגרת”י. נוסף על הצורך לתרום מממנם, נדרשו יהודי ארצות המערב לטפל גם בפליטים שהצליחו להיחלץ ממחוזות הפרעות ולהגיע בגופם לארצות אלה, וגם בכך הצטיינה בייחוד יהדות איטליה. המי קורות שבירינו אינם מספקים מידע מדויק, אבל לפי שני מפקדי תושבים שהספר דן בהם, האוכי לוסיה היהודית של ונציה צמחה מ־1,043 נפשות בשנת 1593, ל־4,870 בשנת 1655. החוקר מייחס חלק ניכר מהצמיחה הזאת לזרם הפליטים שהציף את העיר בעקבות המאורעות.

פנייה נשית לעזרה

לצד אלה דן מחבר הספר שלפנינו בנושאים שרי ליים כביכול. אחד מהם: שאלת הזהות היהודית של מבקשי העזרה, שכן היו גם לא־יהודים שניצלו את טוב ליבן של קהילות ישראל כדי ליהנות מהצדקה היהודית. ונושא שולי אחר: היו גם יהודים, לא

פליטים ושבויים
המשבר הגדול בעולם היהודי במאה השבע-עשרה
אדם טלר
מאגנס, 421 עמ'

חננאל מאק הוא פרופסור בגמלאות במדעי היהדות ומומחה לספרות המדרש והאגדה

הירקון 3 בני ברק, מגדלי LYFE בניין B טל. 03-5635050 פקס. 03-5617166

יפעת מידע תקשורת

98448126-2	07/2026	מקור ראשון - שבת	עמוד 25	2/2	15.72x31.36
מאגנס - הוצאת ספרי - 25910					

כיכר החטופים :

יהודי האימפריה העות'מנית נחלצו לפדיון השבויים. שוק העבדים, קונסטנטינופול איור של ויליאם אלן, 1838. צילום: גטי אימג'ס

רבים, שניצלו את המציאות הסבוכה ושלשלו לכי סם כספי סיוע שנועדו לאחרים. בין הנוכלים היו גם כמה שליחי צדקה מזויפים ומתחזים. תוצאה נוספת של המגביות למען הפליטים והשבויים הייתה ירידה תלולה בתרומות שנאספו באירופה למען הנוזקים בארץ ישראל. היישוב היהודי בארץ, בייחוד בירושלים ובצפת, גדל במידה ניכרת בעקבות גירוש ספרד וטפטופי עלייה מארצות אשכנז, אבל יכולתיה הכלכליות של הארץ המונוחית בידי שליטיה השונים לא גדלו בהתאמה. גם תעשיית הבדים שהתפתחה בגליל במאה ה־17 ואשר פרנסה לא מעט יהודים באותן שנים, הלכה ודעכה במאה ה־18, ותלותו של היישוב בתרומות מחו"ל הפכה מוחלטת.

נתיב הבריחה
אחת התוצאות המעניינות והחיוביות של ההתרחשויות המורכבות והסבוכות הללו הייתה צמצום ניכר של המרחק התרבותי והארגוני בין הקהילות של יוצאי ספרד ואשכנז הן בארץ הן בתפוצות, והגברת שיתוף הפעולה ביניהן. רבים מפליטי פולין ליטא שבו לבתיהם ולארצותיהם עם תום הפרעות והמשברים, סביב שנת 1670, אבל רבים אחרים נאחזו בארצות אשכנז שאליהן נמלטו. כך הונחו היסודות לתופעה מאוחרת נוספת, והיא הגירתם של יהודי מזרח אירופה לגרמניה ושכנותיה, שנמשכה עד עליית הנאצים לשלטון בגרמניה בשנת 1933. זאת ועוד: לדעת מחבר הספר שלפנינו הכשירו מאורעות המאה ה־17 את הקרקע להיערכות הביני לאומית של יהודי העולם בעת החדשה, על מלוא המשימות של פעילות יהודית כלל־עולמית משותפת. בכך מתקרב הכותב, אולי שלא מרעתי, אל המגמה הקיימת בין היסטוריונים יהודים ברורות האחרונים, הרואה בה תפרצותה המסחררת של תנועת שבתי צבי ושרידותה המתמשכת את הורתה של התנועה הציונית. ספרו העשיר, המעניין והמגוון של אדם טלר עוסק בעיקר במשבר החד־פעמי של הפליטים והשיבוים, כפי ששמו מעיד עליו. אבל יש בו הרבה יותר מאשר "מבט אינטימי במשבר בינלאומי" כפי שנכתב בגב הספר, והוא אכן, כאמור שם, "מגולל סיפור אנושי מרתק הרלוונטי לחיינו גם היום".

עם העתקת התרומות לצורכיהם של פליטי הפירות באירופה ופדיון שבויה, הגיעו יהודי הארץ לידי חרפת רעב ללחם, פשוטו כמשמעו. עם התלקחות המלחמות וגל הפרעות השני פסק כליל זרם התרומות לארץ ממזרח אירופה. הקהילה האשכנזית בירושלים נאלצה לסגור את בית הכנסת שלה, למי כור את מעט רכושיה הרל ולהתחייב בסכומי כסף מופלגים, ומשלא יכלה לעמוד בפירעון חובותיה הושמו ראשיה בכלא. הגשים שלא יכלו לכלכל את משפחותיהן פנו במכתבים נרגשים אל נשות אירופה, ואלה נענו חלקית לבקשות. כך נוצרו קרנות תמיכה שנועדו דווקא אל נשות ירושלים, דבר שהביא עימו בעיות חדשות של אמוץ וארגון. מצבן של קהילות יוצאי ספרד היה מעט טוב יותר, שכן הללו נהנו מתמיכתן של קהילות מגורשי ספרד במערב אירופה, בעיקר באמסטרדם ובהמבורג. ובתוך כל אלה: בשנת 1648 הכריז שבתי צבי על עצמו כמשיח. בשנים הבאות התפתחה התנועה השבתאית במזרח התיכון ובדרום אירופה עד להבי